

# FELSEFEDE METAFOR

Felsefe Problemlerinin Metafor Yoluyla  
Açıklanması

PROF. DR. NİHAT KEKLİK

Editörler

Prof. Dr. Kazım Yıldırım

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demir

Merhum Hocalarım  
*Ord. Prof. Mukrimin Halil Yınanç*  
(1900-22.12.1971)

ve

*İhsan Örücü*'nün aziz ruhlarına  
(1918-6.8.1986)  
ithaf olunmuştur.

N.K.

## İÇİNDEKİLER

|                                           |    |
|-------------------------------------------|----|
| Sunuş ( <i>Kazım Yıldırım</i> ) . . . . . | 9  |
| Önsöz . . . . .                           | 13 |
| GİRİŞ . . . . .                           | 17 |

### Bölüm – I

#### İLKÇAĞ FİLOZOFLARI – ORTAÇAĞ FİLOZOFLARI

|                                                                     |    |
|---------------------------------------------------------------------|----|
| I–A: İLKÇAĞ FİLOZOFLARINDA METAFOR . . . . .                        | 26 |
| I–A <sup>1</sup> : Pitagoras'ta metafor örnekleri . . . . .         | 27 |
| I–A <sup>2</sup> : Herakleitos'ta metafor örnekleri . . . . .       | 29 |
| I–A <sup>3</sup> : Platon'da metafor örnekleri . . . . .            | 32 |
| I–A <sup>4</sup> : Aristoteles'de metafor örnekleri . . . . .       | 36 |
| I–B: HRİSTİYAN ORTAÇAĞ FİLOZOFLARINDA METAFOR . . . . .             | 52 |
| I–B <sup>1</sup> : Augustinus'ta metafor örnekleri . . . . .        | 53 |
| I–B <sup>2</sup> : John of Salisbury'de metafor örnekleri . . . . . | 60 |
| I–B <sup>3</sup> : Saint Thomas'da metafor örnekleri . . . . .      | 68 |

### Bölüm – II

#### TÜRK-İSLÂM FİLOZOFLARI – YENİÇAĞ AVRUPA FİLOZOFLARI

|                                                                  |     |
|------------------------------------------------------------------|-----|
| II–A: TÜRK-İSLÂM FİLOZOFLARINDA METAFOR . . . . .                | 92  |
| II–A <sup>1</sup> : Fârâbî'de metafor örnekleri . . . . .        | 93  |
| II–A <sup>2</sup> : İbn Miskeveyh'te metafor örnekleri . . . . . | 102 |
| II–A <sup>3</sup> : Gazzâlî'de metafor örnekleri . . . . .       | 110 |
| II–A <sup>4</sup> : Sühreverdî'de metafor örnekleri . . . . .    | 118 |
| II–A <sup>5</sup> : İbn'ül-Arabî'de metafor örnekleri . . . . .  | 123 |
| II–A <sup>6</sup> : Mevlânâ'da metafor örnekleri . . . . .       | 130 |

|                          |                                              |     |
|--------------------------|----------------------------------------------|-----|
| II-B:                    | YENİÇAĞ FİLOZOFLARINDA METAFOR . . . . .     | 134 |
| II-B <sup>1</sup> :      | Machiavelli'de metafor örnekleri . . . . .   | 135 |
| II-B <sup>2</sup> :      | Thomas More'da metafor örnekleri . . . . .   | 143 |
| II-B <sup>3</sup> :      | Campanella'da metafor örnekleri . . . . .    | 146 |
| II-B <sup>4</sup> :      | Francis Bacon'da metafor örnekleri . . . . . | 154 |
| II-B <sup>5</sup> :      | Descartes'ta metafor örnekleri . . . . .     | 169 |
| II-B <sup>6</sup> :      | Thomas Hobbes'ta metafor örnekleri . . . . . | 179 |
| II-B <sup>7</sup> :      | Locke'ta metafor örnekleri . . . . .         | 193 |
| II-B <sup>8</sup> :      | Malebranche'ta metafor örnekleri . . . . .   | 198 |
| II-B <sup>9</sup> :      | Rousseau'da metafor örnekleri . . . . .      | 203 |
| II-B <sup>10</sup> :     | Schopenhauer'de metafor örnekleri . . . . .  | 230 |
| II-B <sup>11</sup> :     | William James'ta metafor örnekleri . . . . . | 281 |
| II-B <sup>12</sup> :     | Freud'ta metafor örnekleri . . . . .         | 283 |
| II-B <sup>13</sup> :     | Bergson'da metafor örnekleri . . . . .       | 294 |
| BİBLİYOGRAFYA . . . . .  |                                              | 299 |
| ŞAHIS İSİMLERİ . . . . . |                                              | 307 |

## SUNUŞ

Nihat Hoca, zor anlaşılan felsefe meselelerini kolaylaştırmak maksadıyla, (-muhtelif kolaylaştırma ilkeleriyle birlikte-), metafor sanatından yararlanmak ve bu sanatı felsefede bir usul haline getirmek istemiştir. Bunu iki amaç için yapmıştır. Birincisi felsefeyi birtakım yapmacık zorlamalardan kurtarıp, sadece entelektüel düzeyde kolaylaştırmak (-zira avamî felsefe mümkün olmadığı gibi, caiz de değildir-), ikincisi de asırlar boyunca felsefenin ve filozofların dostu olan Türk Milletinin kolaylaştırmayı bir üslup olarak kullanmasının devamını sağlamak. Hoca, kolaylaştırmayı entelektüel düzeyde yapılmasının uygunluğunu belirtiyor. Yaşadığı dönem içerisinde felsefeyi sevimli ve anlaşılır hale getirmesinin temelinde Hoca'nın kullandığı bu üslup güzelliğinin etkisi büyük olmuştur. Felsefeye ilgisi olanlar için kolay anlaşılan bir üslup kullanmıştır. Böyle bir üslup için felsefe problemini iyi kavramak ve kolay anlatmak gerekir. Çünkü Descartes'ın dediği gibi, "Felsefesiz yaşamak, gözü kapalı yaşamak gibidir." Nihat Hoca bu üslupla felsefeye hem güzellik katmayı düşünmüş hem de zor anlaşılan felsefeyi kolaylaştırmıştır.

Metafor kelimesinin aslı Yunanca olmakla birlikte, Fransızca métaphore'den Türkçeye geçmiştir. Türk Dil Kurumu kelimeyi mecaz olarak tanımlamıştır. Kavram olarak mecaz, ilgi veya benzetme sonucu gerçek anlamının dışında farklı şekilde kullanılan bir sözü, bir kelimeyi veya kavramı genellikle onaylanmış ve alışılmışın dışında farklı anlamlara gelecek biçimde kullanılmasıdır. Yunancada aktarma ve taşıma anlamına gelmektedir. Edebî eserlerde kullanılması yoğunluk taşımakla birlikte felsefede, sosyolojide ve diğer sosyal bilimlerde de kullanılıyor. Metaforun sosyal bilimlerde ve özellikle felsefede kullanılması, anlatılan olayı veya tanımı kolaylaştırmak içindir. Çünkü Felsefede metafor hem şekil

hem de amaç bakımlarından oldukça farklıdır. Bir felsefi konu, şayet entelektüel çoğunluk tarafından açık ve kolay şekilde anlaşılacak nitelikte görünmüyorsa, onu kolay anlaşılan bir duruma getirmek için, bu meseleye benzeyen bir örnek vermek icap eder. Fakat bu yolla aynı zamanda ona sanatsal güzellik de katmaktadır. Çünkü bir olay veya tanım anlatılırken doğadan veya başka şeylerden alınan benzetmelerle onu kolaylaştırdığımız gibi sanat yönüyle de güçlendirmiş oluyoruz.

İlkçağ, Ortaçağ Hristiyan ve Türk-İslâm filozofları ve hatta Yeniçağ filozoflarından birçoğu metaforlardan yararlanmışlardır. Buna göre metafor sadece edebiyatçıların değil, aynı zamanda felsefecilerin de rağbet edip kullandığı bir üslup olmuştur. Genellikle felsefeciler felsefe problemlerini kolaylaştırmak amacıyla kullanırken, edebiyatçılar daha çok üslup güzelliği maksadıyla kullanmışlardır. Anlatım tarzındaki benzetmelerle metafor yoluyla felsefeye de çekicilik ve sanat katılmıştır. Nihat Hoca derslerini anlatırken de sık sık metaforlara, nüktelere ve konuyu ilgilendiren somut örneklerle başvururdu. Çalışmalarında sade ve anlaşılır bir dil kullanmayı tercih ederken yazdığı eserlerini de bu özelliğe uygun olarak tasarlardı. Onun için Felsefeyi Sevdiren Hoca unvanını almıştır.

“Felsefede Metafor” isimli eserinde felsefe problemlerini metafor yoluyla açıklamasının önemini belirtirken, İlkçağ’dan başlayarak çok sayıda filozofun metafor örneklerini orijinal kaynaklarından aktararak âdeta kitabını felsefe antolojisine çevirmiştir.

Keklik Hoca, anlaşılması zor görünen felsefi konuların mümkün olduğu kadar kolay anlaşılan bir duruma getirilmesi için, iki çeşit metafor yapıldığını belirtiyor. Birincisine açık, ikincisine de kapalı metafor adını veriyor. Açık metafor kullanılırken genellikle filozoflar “TİPKİ, GİBİ, ÂDETA, NASIL Kİ, ÖYLE Kİ, BEN-ZEMEKTEDİR” şeklinde deyimler kullanmışlardır. Bunların yanı sıra: MESELA, YANİ, NİTEKİM deyimlerinin de bazen açık metafor maksadıyla kullanıldığına şahit olmaktayız. Buna dair bir örnek olarak, Aristoteles’ten şu cümleyi gösteriyor: “... Rüzgârlar,

NASIL Kİ umumiyetle Kuzey ve Güney rüzgârları diye başlıca iki şekil olarak kabul ediliyor ve diğerleri de bu ikisinin çeşitleri sayılıyorsa, BUNUN GİBİ hükümetler'in de başlıca iki şekil olduğu kabul ediliyor ki bunlar da Demokrasi ile Oligarşi'dir." İbn Sînâ'nın şu cümlesi ele alınabilir: "Ana rahminde bulunan cenin ile anne arasındaki ilgi, çiçek halinde bulunan meyve ile ağaç arasındaki ilgi gibidir. Tıpkı bu meyvenin henüz olgunlaşmamış çiçek halinde bulunduğu evrede düşmesinden korkulduğu gibi, ana rahmindeki foetus'un da düşürülmesinden korkmak gerekmektedir."

Kapalı metaforlarda açık metafor örneklerinde ele alınan, "Nasıl ki, Tıpkı, Gibi, Âdeta" vb. deyimler kullanmadan bir çeşit karşılaştırma yoluyla da metafor yapılmıştır. Kapalı metaforlara J.J. Rousseau'dan örnek verilebilir. Rousseau, özgürce yapılmak istenen işin iki etkenden oluştuğunu, birinin işi belirleyen ruhsal etken, ikincisinin ise işi gerçekleştiren güç yani maddesel etken olarak tanımlar. Ona göre, bir nesneye doğru gidildiği vakit önce beyinde oraya gitmenin belireceğini sonra ayaklarımızın bizi o gitmek istediğimiz hedefe yönlendireceğini belirtmek için şu metaforu kullanmıştır.

"Bir kötürüm koşmak istese, çevik bir adam da koşmak istemese, ikisi de oldukları yerde kalırlar." Rousseau bu metaforu politikadaki bütünlük konusunda da aynı etkenlerin varlığına dikkat çekmek amacıyla, zihinlerde kalıcılığını artırmak ve belki de çarpıcı bir şekilde vurgulamak maksadıyla yapmaktadır. Bu metafor örneğinde hiçbir açık metafor deyimini kullanılmaksızın kötürüm adam ve çevik adam arasında bir çeşit karşılaştırma yapılarak benzerlik kurulmuştur.

Kitabında açık ve kapalı metaforlara, filozofların orijinal kaynaklarından aktarmalar yapmak suretiyle ve yüzlerce örnek vererek geniş açıklamalarda bulunmuştur. Bu özelliği ile Türkiye'de yazılmış tek kitap niteliğindedir ve felsefe antolojisi gibidir.

**Prof. Dr. Kazım YILDIRIM**

(İğdır Üniversitesi Öğretim Üyesi) 11.06.2025- İğdır

## ÖNSÖZ

Çoğu kimseler, *metafor* sanatının sadece *edebiyat*'ta kullanıldığını zanneder. Oysa *filozoflar*'ın eserlerinde de çok sayıda *metafor örnekleri* bulunmaktadır.

*Metafor* nedir? Niçin yapılır? Bu soruların cevabı için, GİRİŞ'te verilen kısa açıklamaları okumak zahmetine katlanmalıdır. Görülecektir ki *felsefe'de metafor*'un amacı, bir yandan *üslup güzelliği* ve diğer taraftan da belirsiz veya *anlaşılması zor olan meseleleri kolay anlaşılabilir* duruma getirmek içindir.

Çok kimselerin kanaatine göre felsefe, zor anlaşılabilir bir ilimdir. *Filozoflar* da bunun farkında olduğu için, böyle bir usule başvurmak gereğini duymuştur. Elinizdeki çalışma, bunu belirlemek için yapılmıştır.<sup>1</sup>

Sadece filozoflar değil, aynı zamanda ünlü *bilginler*'den bir kısmı da böyle bir usulden yararlanmıştır.<sup>2</sup> Nitekim *Helmholz*

---

1 Bu konuyu, özet olarak daha önceleri incelemiştik. Mesela:

a) N. Keklik, *Felsefe: Mukayeseli Temel Bilgiler ve Kaynaklar*, (Bilge Kültür Sanat yay. İst. 2023), s. 127-142 ve özellikle s. 131-133.

b) N. Keklik, *Felsefe Bakımından Metafor*, (Felsefe Arkivi, no. 24), İst 1984; s. 17-36.

c) N. Keklik, *Felsefenin Tekniği*, (Bilge Kültür Sanat yay., İst. 2024), s. 139-149.

2 Bu konularda bkz.

a) *Helmholz*'un *Populaer wissenschaftliche Vortraege* (: *Halk İçin İlim Dersleri*) adlı eseri, *Popular Lectures on Scientific Subjects*: (: İlmî konularda halk için dersler) adıyla, (iki cilt halinde) *E. Atkinson* tarafından İngilizceye tercüme olunmuştur. (London, 1908 ve 1912).

b) *Eddington*'un *The Nature of the Physical World* (: Maddi Dünyanın Bünyesi) adlı eseri de birçok metaforlar ihtiva etmektedir.

b) *E. Mach*'ın *Populaer wissenschaftliche Vorlesungen* (: *Halk İçin İlmî Dersler*) adlı eseri de 1896 yılında yayınlanmıştır ki müellif bu sırada 58 yaşındaydı. Bu eser, *Th. J. McCormack* tarafından, *Popular Scientific*



(1821-1894), *Eddington* (1882-1944), *Mach* (1838-1936) *Einstein* (1879-1955) ve *Russell* (1872-1970) gibi tanınmış âlimlerin eserlerinde birçok vesilelerle *metafor*'lar, *örnekler* vs. bulunmaktadır. Çünkü onların da amacı, zor anlaşılan meseleleri kolay anlaşılacak duruma getirmekten başkası değildi.

*Filozoflar*'daki metafor örneklerine gelince: Bunlar sayılamayacak kadar çoktur. Onların da amacı, zor anlaşılan konuları kolay anlaşılan bir üslupla anlatmak ve belki de bu suretle uzun süre hatırdta kalmalarını sağlamak idi. Nitekim İlkçağ ve Hristiyan Ortaçağ filozofları gibi, Türk-İslâm filozofları ve nihayet Yeniçağ'da Avrupalı düşünürler de, böyle bir usulden yararlanmıştır.

Bu konuda seçtiğim örneklerden başka, birçok örnekler daha mevcut olduğu halde, yaptığım çalışmayı hudutlandırmak zorundaydım. Bu sebeple bazı felsefe akımlarını ve filozofları söz konusu etmeyişim, onlarda böyle bir özelliğin mevcut olmadığı manasına gelmez.

Sonuç olarak: Bu araştırmanın iki amacı vardır: Önce *felsefe*'yi birtakım yapmacık zorlamalardan kurtarıp, sadece *entelektüel düzeyde* kolaylaştırmak (-zira *avamî felsefe* mümkün olmadığı gibi, caiz de değildir-), sonra da asırlar boyunca *felsefe'nin* ve *filozoflar*'ın dostu olan yüce milletimizin bu özelliğinin devamını sağlamaktır. Çünkü ünlü bir Yeniçağ filozofunun dediği gibi: "*Felsefesiz yaşamak, gözü kapalı yaşamak gibidir*".<sup>3</sup>

---

*Lectures* (: Halk İçin İlmî Dersler) adıyla, İngilizceye tercüme edilmiştir: Illinois, 1943.

d) *Einstein*'in meşhur *İzafiyet Nazariyesi*'nin nispeten kolay anlaşılması için yazılan bir eser, *İzafiyet Teorisi* adıyla, N. Fındıklı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. (Deniz Kit. İst. 1976) Yine bu teorinin kolaylıkla anlaşılması için, *Lincoln Barnett* tarafından 1948 senesinde yayınlanan bu eser, *Nail Bezel* tarafından, *Evren ve Einstein* adıyla Türkçeye tercüme olunmuştur. (Varlık yay. İst. 1969)

e) *B. Russell*'in bazı eserleri de bu niteliktedir. Mesela *The ABC of Atoms* (London, 1923) adlı eserinden başka, *The ABC of Relativity* adlı kitabı, *Vahab Erdoğan* tarafından, *Rölativitenin Alfabeti* ismiyle Türkçeye çevrilmiştir. (Onur yay. Ankara, 1974).

3 Descartes, *Felsefenin İlkeleri* (terc. M. Karasan, Ank. 1946), s. 10-11.

Fakat hangi felsefe? Berrak ve ne söylediği belli olan *yapıcı bir* felsefe mi, yoksa manasız laf yığınlarından ibaret *karanlık* ve ne dediği belli olmayan *yıkıcı bir felsefe* mi?<sup>4</sup>

İşte bütün mesele buradadır ve buna karar verecek olanlar da akli başında okuyuculardır.

**Prof. Dr. Nihat Keklik**

İst. 1984

---

4 Buradaki “yıkıcı felsefe” deyimi, “bulanık ve belirsiz ifadeler”le yazılan felsefe kitaplarını kastediyor.

## GİRİŞ

Önsöz'de işaret olunduğu üzere, sadece *edebiyatçılar* değil, aynı zamanda *filozoflar ve bilginler* de metafor (:benzetme) sanatından yararlanmışlardır. Şu farkla ki, *edebiyatta metafor*'un gayesi sadece *üslup ve ifade güzelliği* sağlamaktan ibaret iken, *felsefe ve pozitif ilimlerde metafor*'un amacı, her şeyden önce *ifadelerin anlaşılmasını kolaylaştırmak*'tır.

*Metafor* (métaphore) kelimesi, iki parçadan meydana gelmiştir: *Meta* sözü, *sonra* (yahut) *ile* gibi manalara; *fōra* (phora) sözü de *aktarmak* (nakletmek) anlamına gelmektedir. Böylece, *bir meseleyi başka bir şekilde ifade etmek* sanatına metafor deniliyor: yani *tabii* olan bir mana ve mesele, *mecazî* olarak dile getiriliyor.

*Allegori* (*allégorie*) deyimi de: *misal* (örnek), *mesel* (benzer), *temsîl* (örnek-vermek), *remz* (sembol) ve *kinâye* (bir şeyi söyleyip başka bir şeyi kastetmek) gibi anlamlar taşımaktadır.

*Analoji* (analogie) deyimine gelince, bu da *ana-loji* (analogie) şeklinde iki parçadan meydana gelmektedir; *ana* kelimesi *göre* manasında ve *loji* sözü de *akıl* manasındadır. Yani bir şeyin, başka bir şeye *kısmen benzemesi* demektir. Mesela *Latince* ile *İtalyanca* arasında *analoji* vardır denildiğinde, *İtalyancanın Latinceye kısmen benzediği* kastedilmektedir. Yeter ki bu benzerlik, *akıl*'a uygun olsun.<sup>5</sup>

*Edebiyatta benzetme sanatı* için kullanılan terimlerin de buna paralel bir gayesi vardır: En umumi deyim olarak kullanılan *mecâz* kelimesiyle birlikte *istiâre*, *teşbîh*, *temsîl* gibi deyimler arasında, (-maksatları bakımından-) bazı farklar vardır. Fakat hepsi için

5 *Analoji* hakkında ilginç açıklamalar, *Saint Thomas* (1225-1274) tarafından yapılmıştır (bkz. br. s. 78-79/frg. 129).

müşterek olan özellik, *benzetme*'den ibarettir. Avrupa dillerindeki *metafor*, *alegori* ve *analoji* deyimleri de *sembol* (remz), *istiâre*, *teşbih* vs. gibi anlamlara gelmektedir. Dolayısıyla bu terimlerin Arapça manalarına inmek suretiyle, mahiyetleri daha iyi anlaşılacaktır. (Bu konuda, dn. 5'teki açıklamalara bakınız.)<sup>6</sup>

*Edebiyatta metafor* örneği olarak farz edelim ki, *zamanın kanatları* deyimini kullanılıyor. Burada *zaman*, âdetâ *uçan bir varlık gibi* tasavvur edilerek *benzetme* yapılmakta, yani *zamanın çabuk geçtiği* kastedilmektedir. Demek ki *edebiyatta metafor*, birtakım *isim ve sıfat tamlamaları*'yla ve ancak ifadelerin sihrini ve güzelliğini artırmak amacıyla kullanılmaktadır.

*Felsefede metafor* ise hem şekil hem de amaç bakımından oldukça farklıdır. Çünkü bir *felsefi konu*, şayet entelektüel çoğunluk tarafından açık ve kolay şekilde anlaşılacak nitelikte görünmüyorsa, onu *kolay anlaşılabilir* bir duruma getirmek için, bu meseleye *benzeyen bir örnek* vermek icap eder. Bu tür örneklere, *metafor* denilmektedir.

*Anlaşılması zor görünen felsefi konular*'ın mümkün olduğu kadar *kolay anlaşılabilir* bir duruma getirilmesi için, *iki çeşit metafor* yapılmaktadır ki, bunlardan birincisine *açık metafor*, ikincisine de *kapalı metafor* ismini vermek uygun olacaktır.

*Açık metafor* yapılırken, bazı deyimler kullanılmaktadır: TIP-KI, GİBİ, ÂDETA, NASIL Kİ, ÖYLE Kİ, BENZEMEKTEDİR

6 Arapçada kullanılan *cevâz* (câiz olmak) ve *mecâz* (bir yere ulaşmak için, bir yerden geçmek) kelimeleri infinitiftir. İsim olarak ta, *geçilecek yer* (:yol) manasına gelmektedir. *Temsil* kelimesi ise, *misâl* (örnek) vermek yani onun *bir benzeri'ni göstermek* demektir. *Teşbih* kelimesi de böyledir ve *benzerini göstermek* manasına gelmektedir. *İstiâre* kelimesine gelince, *bir deyim metaforlu* (mecâzî) *anlamda kullanmak* demektir. Şu halde, kelimeleri lugat manalarından başka anlamlarda kullanmaya *mecâz* ismi verilir. *Teşbih* bunun bir çeşididir ve aralarında *benzerlik* bulunan iki şeyden *zayıf* olanı *kuvvetli* olana benzetmektir. Mesela *altın saçlı* deyim böyledir. *İstiâre* ise, daha özlü ve kısa bir *teşbih* çeşididir. Mesela anasız-babasız çocuklara *yetim* (tek) denilmesi bir *istiâre*'dir çünkü bu deyim aslı *dürr-i yetim* (:tek inci)'dir ve *tek inci*, en büyük ve değerli inci olduğu için, öksüz çocuklar bir *dürr-i yetim*'e (:tek inciye) benzetilmiştir.

deyimleri, bunlar arasında en çok görülenlerdir. Onların yanı sıra: MESELA, YANİ, NİTEKİM deyimlerinin de bazen *açık metafor* maksadıyla kullanıldığına şahit olmaktadır. Buna dair bir örnek olarak, *Aristoteles*'ten şu cümleyi gösterebiliriz:

“... Rüzgârlar, NASIL Kİ umumiyetle Kuzey ve Güney rüzgârları diye başlıca iki şekil olarak kabul ediliyor ve diğerleri de bu ikisinin çeşitleri sayılıyorsa, BUNUN GİBİ hükümetler'in de başlıca iki şekil olduğu kabul ediliyor ki bunlar da Demokrasi ile Oligarşi'dir...” (Bkz. s. 38/frg. 24)

Dikkat edilirse, yukarda zikredilen *metafor deyimleri* arasında sadece iki tanesi (:NASIL Kİ ve BUNUN GİBİ deyimleri) kullanılmıştır.<sup>7</sup>

Aynı şekilde *açık metafor* örneği olarak Türk-İslâm filozofu *İbn Sînâ* (980-1037)'nın şu cümlesini de zikredebiliriz. Diyor ki:

“... Ana rahmindeki çocuk (*cenîn, foetus*) ile anne arasındaki ilişki, *çiçek* halindeki *meyve* ile *ağaç* arasındaki ilişki GİBİ'dir: TIPKI bu meyvenin henüz *çiçek* halindeyken *düşme*'sinden korkulduğu GİBİ, ana rahmindeki *foetus*'un da *iskâr*'ından (:düşürülmesinden) korkmak lazımdır...”<sup>8</sup>

Buradaki örneğe dikkat edilirse görülür ki TIPKI kelimesi ile birlikte, GİBİ kelimesi de kullanılmıştır. Fakat bazı durumlar var ki, TIPKI kelimesi ancak *takdirî olarak* bulunduğundan, bunun ilavesi (parantez içinde) gösterilmek mümkündür. Bu şekilde ilaveler ise, metnin manasını bozmak şöyle dursun, tamamen aksine olarak, manayı kuvvetlendirmektedir.

*Açık metafor* örnekleri, -pek az sayıda olmakla beraber- *Kant* (1724-1804)'ın bazı eserlerinde de vardır mesela diyor ki:

“... İnsanların tabiatı, şimdi olduğu şekilde kaldıkça, onların davranışı da boş bir mekanizm haline gelecek ve kukla-oyunu

7 Şunu da belirtelim ki metafor ihtiva eden metinler, (-okuyanların dikkatini çeksin diye-), burada olduğu şekilde dar dizgi olarak dizilecek ve metafor deyimleri de KAPİTAL harflerle gösterilecektir.

8 İbn Sînâ, *el-Kânûn fîr-Tıbb*, 2/573.

(*Marionettenspiel*)’ndaki gibi bütün (organlar) hareket edecek fakat (kuklaların) yüzlerine herhangi bir hayatîyet ile karşılaşılmayacaktı...”<sup>9</sup>

Dikkat edilirse bu metafor örneğinde de *insan iradesi*’nin *hür* olması gerektiği ve şayet *hür* olmasaydı o zaman insanların TIPKI *kukla* GİBİ, el-kol hareketleri yaptırılan varlıklar mertebesine düşeceği (-benzetme yoluyla-) anlatılmaktadır.

Sadece GİBİ kelimesini ihtiva eden metaforlara ilave olarak, yine *Kant* (1724-1804)’ın şu ifadesine dikkat edebiliriz:

“... *Vazife*’nin faziletli olmasının, hayattan haz (elde edilmesi) ile hiçbir alakası yoktur: *Vazife*’nin kendine mahsus *kanunu* ve (kendine mahsus) bir *hükmi* vardır. Bu iki şey âdetâ hastalıklı ruhlara şifâ vermek için bir Tıbbî vasıta (:ilaç) gibi, birbiriyle mezolunsa dahi, derhal birbirinden kendiliklerinden ayrılırlar...”<sup>10</sup>

Görüldüğü üzere bu metinde sadece GİBİ kelimesi kullanılarak, *bir ilaçmış* GİBİ deniliyor ve *ödev*’in ÂDETA bir *ilaç* gibi, hasta ruha içirilmesi gerektiği vurgulanıyor. Yine *Kant*’a ait olan şu ifadeye bakacak olursak:

“... para olarak *altın*’ı kullanan bir kimse için, onun asıl malzemesi olan *altın*’ın dağdan kazılarak mı çıkarıldığı veya kumdan temizlenerek mi elde edildiği ... NASIL Kİ hiç fark etmiyorsa, TIPKI BUNUN GİBİ, hiç kimse de... *akli tasavvurlar* mı yoksa *hissî tasavvurlar* mı zevk veriyor diye soruşturmaz...”<sup>11</sup>

Yine bu türden bir başka metafor örneğini *Voltaire* (1694-1778)’de bulmaktayız. *Savaş*’ın gelip geçici etkisini anlatmak üzere diyor ki:

“... *Harp*, *Vezûv* yanardağı GİBİ’dir: Yandığı zaman şehirleri kül eder ve çok geçmeden de söner: Bazen dağdan inen

9 Kant, *Kritik der praktischen Vernunft* (nşr. B. Kellermann Berlin, 1922), s. 159.

10 Kant, *aynı eser*, s. 97-98.

11 Kant, *aynı eser*, s. 26. Bu metnin devamı için bkz. N. Keklik, *Felsefenin Tekniği*, s. 167.

vahşî hayvanlar, tarlanızdaki mahsullerin bir kısmını yerler, sonra da başlarını alıp giderler, inlerine çekilirler...”<sup>12</sup>

Burada anlatılmak isteniyor ki *savaş*, âdeta bir *yanardağ* gibi ansızın patlamakta fakat uzun sürmeyip çabucak sönmektedir yahut da *savaş*, tarlalardaki mahsulleri yiyip bitirdikten sonra, tekrar dağlara kaçan *vahşî hayvanlara benzemektedir*. Yine *Voltire*’in yaptığı bir metafora bakılırsa:

“... Bu dünya, herkesin rastgele bir basamakta yer aldığı büyük bir *anfiteatr*’a BENZER: Herkes, hayatın en yüksek basamaklarında olduğunu sanır ve aldanır...”<sup>13</sup>

Dikkat edilirse bu metafor örneğinde de BENZER kelimesi kullanılıyor ve insanların dünyadaki mertebeleri âdeta bir *anfiteatr*’daki basamaklara *teşbîh* ediliyor. Sonra denilmek isteniyor ki, herkes kendi arkasına değil de önündekilere baktığı için, en yüksek basamaklarda bulunduğunu zanneder ve aldanır.

Bu konuda başka bir örnek olarak *Pierre Bayle* (1647-1706)’in, *akıl* konusunda yaptığı güzel metafora bakalım. (Bu misali bize aktaran, *Leibniz*’dir.) *Leibniz* (1646-1716)’in ifadesine göre *Pierre Bayle*’in *Dictionnaire Historique et Critique* (:Tarihî ve Tenkidî Lugat) adlı eserinde (s. 2026/sütun II–B’de) şu sözler bulunmaktadır:

“... *akıl*, yapıcı bir kuvvet değil, yıkıcı bir kuvvettir... *Akıl*, nerede duracağını bilmeyen bir koşucuya yahut da gündüz ördüğünü gece söken *Penelop* (Pénélope)’a BENZETİLEBİLİR...”<sup>14</sup>

Dikkat edilirse bu metafor örneğinde de BENZER kelimesi (ve onun değişik saygıları-) kullanılmaktadır. İleride göreceğimiz örneklerden bir kısmı, işte bu sınıfa girmektedir.

*Kapalı metafor*’lara gelince: Hiçbir metafor deymi (yukardaki deyimlerden hiçbirini) ihtiva etmediği halde, yine de

12 Voltaire, *Feylesofça Konuşmalar*, 2/128.

13 Voltaire, *aynı eser*, 1/20.

14 Leibniz, *İmanla Aklın Uygunluğu Üzerine Konuşmalar*, (terc. H. Batu, MEB. Yay. Ankara, 1946), s. 63.

**Bölüm – II**

**TÜRK-İSLÂM FİLOZOFLARI  
YENİÇAĞ AVRUPA FİLOZOFLARI**



## II-A

### TÜRK-İSLÂM FİLOZOFLARINDA METAFOR

İslâm dünyasında *metafor*'lara verilen önemi göstermek üzere, şimdi de *Türk-İslâm* filozoflarından örnekler vereceğiz. Görüleceği üzere bu filozoflardan bazıları, Mesela *Fârâbî* (870-950) *metafor* sanatından özellikle *politika* ve *ahlak* konularında faydalanmışken, onun etkisinde kalan *İbn Miskeveyh* (930-1030) ise, *ahlak* ve *psikoloji* konularında *metafor*'lara dayanarak düşüncelerini açıklamıştır. *Gazzâlî* (1058-1111) büyük bir düşünürdür; hemen her konuda *metafor* yoluyla fikirlerini anlatan bir yazar olarak görünmektedir. *Sühreverdî* (1155-1191)'nin yaptığı *metafor*lara gelince, bunların özellikle *psikoloji* konusunda oldukları dikkatimize çarpmaktadır. Ayrıca *İbn'ül-Arabî* (1165-1240)'nin de, metafizik, kozmoloji ve epistemoloji meselelerinde *metafor*'lardan yararlandığı anlaşılmaktadır. Nihayet *Mevlânâ* (1207-1273) tarafından çeşitli konular için yapılan *metafor*lar ise, son derece güzel ve ilginçtir.

## II-A<sup>1</sup>

### Fârâbî'de metafor örnekleri

Türk filozofu *Fârâbî* (870-950), Türkistan'da, *Fârâb* eyaletinde dünyaya gelmiştir. Babası, oradaki bir kale kumandanıydı. Demek ki Fârâbî, kültürlü ve soylu bir Türk ailesine mensuptu. Sonra, gençlik yıllarında ailesinin yanından ayrılarak, tahsil maksadıyla, o devrin kültür ve ilim merkezlerinden olan *Bağdad* şehrine gelmişti. Bu arada, *Harrân* (Urfa) dolaylarında Hristiyan hocalardan *mantık* ve *felsefe* okumuştur. Hayatını çalışarak kazandığı için, fakir olarak yaşamıştır: Nitekim geceleri okumak yazmakla meşgul olurken, bir taraftan da bostan bekçiliği yapıyordu.

Felsefe sahasında ün kazandıktan sonra, *Haleb* şehrine yerleşmişti. Buranın hükümdarı olan Hamdânî emîri *Seyfüddevele*'nin iltifat ve alakasına mazhar oldu fakat siyaset işlerine karışmadı. *Seyfüddevele*, onu sarayına davet etmiş ve ilgi göstermişti.

Fârâbî, İslâm dünyasında *Meşşâîler* denilen okula mensuptur. Bu akımda, özellikle *Aristo*'nun fakat aynı zamanda *Platon* ile *Plotinus*'un da etkileri bulunduğunu bilmekteyiz.

İslâm dünyasının en büyük filozofu sayılan *Fârâbî* nin önemi, önce Avrupalı araştırmacılar (*Steinschneider* ile *Dieterici*) tarafından, geçen asrın sonlarında fark edilmiştir. O zamandan bugüne kadar fârâbî hakkında bilhassa Avrupa dillerinde yapılan araştırmalar büyük bir sayıya ulaşmıştır. Daha Ortaçağlarda bazı eserleri *Latinceye tercüme* olunarak *Fârâbî* nin ismi (-Latinceleştirilmek suretiyle-) *Al-Fârâbîus* şeklinde yazılıp okunmaya başlamıştır. Eserleri arasında, *İhsâ'ül-ulûm* (İlimlerin Sayımı) adındaki kitabı, Ortaçağ Hristiyan düşünürlerinin elinde, (Latince tercüme olarak) ün kazanmıştı. (Bu eser, Türkçemize de çevrilmiştir.) *Tahsil'us-Saâde* (Mutluluğun Elde Edilmesi) adındaki eseri de, zevk ve istifadeyle okunan kitaplarından biri olup Türkçemize tercüme edilmiştir.

Diğer eserleri de zamanla Türkçeye çevrilmektedir. Mesela *Aristo Felsefesi* ve ayrıca *Eflâtun Felsefesi*, daha sonra, *Eflâtun ile Aristoteles'in Görüşlerinin Uzlaştırılması* adlı eseri ve bir de *Problemlerin Kaynakları* (Uyûn el-Mesâil) adlı kitabı, bunlar arasındadır.

Fârâbî'nin *Siyaset* konusunda olmak üzere iki tane eseri daha var ki, ikisi de Türkçeye tercüme edilmiştir. Bir tanesi, *Erdemli Şehir Halkının Görüşleri* (Ârâu Ehl el-Medînet el-Fâzıla) ve diğeri de, *Devlet Politikası* (es-Siyaset'ül-Medeniyye) adlarıyla bilinmektedir. Her iki eserde de Fârâbî, bazı *siyaset* (politika) konularını *metafor* yoluyla açıklamaktadır.

Öncelikle şunu belirtelim: Fârâbî'ye göre *toplum* ve onun siyasi görüntüsü olan *devlet*'in temelinde yatan ana kavram, *yardımlaşma* kavramıdır yani insanlar, her şeyden önce *yardımlaşmak* maksadıyla bir araya gelirler. Bu ise, daha önce *Aristo* (m.ö. 384-322)'dan bahsederken gördüğümüz *iş-bölümü* manasına gelen *iş-birliği*'ne benzemektedir. Nitekim, bundan önce yayınlanan bir kitapta zikrettiğimiz üzere<sup>146</sup> Fârâbî diyor ki: "... Her insan, yaşamak ve üstün mükemmeliyetlere ulaşmak için, yaratılıştan birçok şeylere muhtaçtır ki, bunların hepsini *tek başına* sağlayamaz. Her insan bunun için, *çok kimselerin bir araya gelmesine* muhtaçtır. Her fert, ... ancak muhtelif insanların *yardımlaşma* maksadıyla bir araya gelmeleriyle elde edilir..."<sup>147</sup>

Demek ki Fârâbî'nin devlet ve toplum felsefesinin odak noktası, *yardımlaşma* kavramıdır. Kendisi bunu öylesine idealize eder ki, her şeyden önce *üremek ve yardımlaşmak* maksadıyla kurulan bir *aile*'den başlayarak, aileler arasındaki *yardımlaşma* zaruretin-den doğan *mahalle*'ler ve bunların da aynı maksatla birleşmelerinden doğan *köy*'ler, *şehir*'ler ve *millet*'ler, daima böyle bir ihtiyaçtan

146 Bkz. N. Keklik, *Felsefenin Tekniği*, s. 118-119.

147 Fârâbî, *Erdemli Şehir*, s. 54. Fârâbî ayrıca *Tahsil'us-Saâde* (s. 19-20) adlı eserinde diyor ki:

"... her insan, başkalarıyla *komşuluk* etmeye ve onlarla *bir araya* gelmeye muhtaçtır; ... insana, bundan dolayı, *ictimai ve siyasi bir hayvan* adı verilmiştir..."